

0. Az Ézsaiás 6,9–10 teológiatörténeti jelentősége. Bevezetés

Ézsaiás könyvének egyik jelentős hatástörténettel rendelkező epizódja az Ézs 6,9–11. Egy prófétai látomásban történt elhívás összefüggésében zajlik az alábbi párbeszéd a rendkívüli élmény rettenetéből ocsúdó Ézsaiás próféta és a mennyei király, JHVH között:¹

⁸Majd az Úr szavát hallottam, amint ezt kérdezi:

Kit küldjek el, ki lesz a követünk?

Én ezt mondtam: Itt vagyok, engem küldj!

⁹Ő így felelt: Menj, és mondd meg ennek a népnek:

Hallván halljatok, de ne értsetek, látván lássatok, de ne ismerjete!

¹⁰Tedd kövérré e nép szívét, tedd süketté a fülét, és kösd be a szemét,
hogy szemével ne lásson, fülével ne halljon, szívével ne értsen,

és megtérve meg ne gyógyuljon.

¹¹Megkérdeztem: Meddig tart ez, Uram?

*Ő így felelt: Míg el nem pusztulnak és lakatlanok nem lesznek a városok,
a házak elhagyatottá nem lesznek, a föld pedig pusztává nem válik.*

Ez a szövegrész közvetlenül vagy közvetett módon kulcsfontosságú szerepet játszik minden olyan teológiai diskurzusban, amely az isteni eleve elrendelés kérdéskörét tárgyalja. Augustinus egyházatyja (Kr. u. 354–430) *Az állhatatosság adományáról* (*De praedestinatione sanctorum* – 2. *De Dono Perseverantiae*) című teológiai értekezésében a predestinációt a hit ajándéka összefüggésében elemzi. Számára a kérdés alapvetően nem az, hogy Isten üdvösséget ad-e vagy sem valakinek, hanem hogy az ember megkapja-e a hit ajándékát, vagy sem. Az újszövetségi teológiában, különösen az Augustinusra is nagy hatást gyakorló páli értelmezés szerint ugyanis ez a hit az üdvösség alapfeltétele (pl. Róm 1,17; 9,30; Gal 3,11; Fil 3,9). Augustinus olvasatában az eleve elrendelés valójában a hitre (vagy hitetlenségre) való elrendelést jelenti, a hit ajándékának elnyerését vagy annak visszatartását.

¹ Itt és a folytatásban a bibliai szövegeket alapvetően a Revideált Újfordítás (2014) szerint idézem, ám ahol és amennyiben szükséges, saját fordítói döntések alapján eltérök attól.

Ennek kapcsán az egyházatya kétféle isteni viszonyulásmódot tárgyal. Az egyikhez a Lk 10,13,² a másikhoz a Jn 12,37–40³ verseket hozza példaként:

[A tíruszia és szidóniak] hittek volna, ha látták volna Krisztus nagyszerű csodáit. De mivel nem adatott meg nekik a hit, a hit[re jutás] eszközei is megtagadtattak tőlük.⁴ [...] Továbbá, ugyanabban a romlás tömegében maradtak a zsidók is, mert nem tudtak hinni az olyan nagy és kiemelkedő hatalmas tettekben, amelyek az ő szemük előtt mentek végbe. Mert az evangélium nem hallgatott arról az okról, hogy miért nem tudtak hinni, mivel azt mondja: „De bár ilyen nagy csodákat tett előttük, mégsem hittek benne; hogy beteljesedjen Ézsaiás próféta mondása, amelyet mondott: »Uram, ki hitt a mi beszédünknek, és az Úr karja kinek jelentetett meg?» [Ézs 53,1] És ezért nem tudtak hinni, mert Ézsaiás ismét azt mondta: »Mevakította szemüket és megkeményítette szívüket, hogy ne lássanak szemekkel, ne értsenek szívükkel, és meg ne térjenek, és meg ne gyógyítsam őket» [Ézs 6,10]. (Jn 12,37–40)⁵

Augustinus kétféle helyzetet vázol. (1) Az elme képes lenne hinni, ha a hit eszköze (igehirdetés) rendelkezésre állna (ez a helyzet a Lk 10,13-ban). (2) A hit eszköze

² Lk 10,13: „Jaj neked, Korazin! Jaj neked, Bétsaida! Mert ha Tíruszban és Szidónban történtek volna azok a csodák, amelyek nálatok történtek, rég megtértek volna zsákruhában és hamuban ülve.”

³ Jn 12,37–40: „³⁷Noha ennyi jelt tett előttük, mégsem hittek benne, ³⁸hogy beteljesedjék Ézsaiás próféta szava, amely így hangzik: »Uram, ki hitt a mi beszédünknek, és az Úr karjának ereje ki előtt lett nyilvánvalóvá?» ³⁹Azért nem tudtak hinni, mert Ézsaiás ezt is mondta: ⁴⁰»Mevakította a szemüket, és megkeményítette a szívüket, hogy szemükkel ne lássanak és szívükkel ne értsenek, hogy meg ne térjenek, és meg ne gyógyítsam őket.«”

⁴ Vagyis nem engedte Isten, hogy hirdessék nekik az evangéliumot, mivel a hitet nem akarta megadni nekik.

⁵ Augustinus, *Az állhatatosság adományáról*, 35. fejezet: *Mi a predesztináció?*. Augustinus így folytatja érvelését: „Ezért a tírusziak és a szidóniak szemei nem voltak olyannyira elvakítva, sem szívük olyannyira megkeményítve, mivel hittek volna, ha látták volna azokat a hatalmas tetteket, amelyeket a zsidók láttak. De nem használt nekik az, hogy képesek lettek volna hinni, mert nem voltak eleve elrendelve (Isten) által, akinek ítéletei kifürkészhetetlenek és útjai kikutathatatlanok. Sem a hitre való képtelenség nem lett volna akadály számukra, ha úgy lettek volna eleve elrendelve, hogy Isten megvilágosítsa a vak szemeket, és elvegye a kőszívet azoktól, akik megkeményedtek. De amit az Úr mondott a tírusziakról és a szidóniakról, talán másképp is érthető: hogy senki sem jöhet Krisztushoz, hacsak meg nem adatott neki, és hogy azoknak adatott meg, akik őbenne kiválasztottak a világ alapítása előtt, kétségtelenül megvallja, aki hallja az isteni kijelentést, nem a test süket füleivel, hanem a szív füleivel; és mégis, ez az eleve elrendelés, amely eléggé világosan kibontakozik még az evangéliumok szavaiból is, nem akadályozta meg az Úr mondását sem a kezdet tekintetében, amit kicsit korábban említettem: Higgyetek Istenben; higgyetek énbennem is, valamint a kitarás tekintetében: Az embernek mindig imádkoznia kell, és nem szabad elcsüggednie. (Lukács 18:1) Mert ezeket hallják és megteszik azok, akiknek adatott; de nem teszik meg, akár hallják, akár nem hallják, kiknek nem adatott. Mert azt mondta: »Nektek megadatott megismerni a mennyek országának titkát, de nekik nem adatott meg.« [Mt 13,11] Ezek közül az egyik az annak irgalmára, illetve a másik annak ítéletére vonatkozik, akihez lelkünk kiált: »Irgalomról és ítéletről éneklek neked, Uram.«”

rendelkezésre áll, de Isten megakadályozza a hitre jutást (Jn 12,37–40). Az ok mindkét esetben ugyanaz: Isten valamiért úgy dönt, hogy nem adja meg valakinek a hit ajándékát.

Nem explicite az isteni eleve elrendelés, de a fentiek értelmében mégiscsak hasonló kontextusban beszél a kérdésről Iréneusz egyházatya is (Kr. u. 120–202). Ő a markioniták érveit cáfolja, akik azt állítják, hogy azáltal, hogy Izrael Istene megkeményítette a fáraó és szolgálai szívét, ő maga lett a bűn szerzője. *A tévtanítások ellen (Adversus haereses iv 29,1)* című traktátusában Iréneusz ezt írja:

De azt mondják [a markioniták]: Isten megkeményítette a fáraó és szolgálai szívét (2Móz 9,35). Azok, akik ilyen nagy dolgokat állítanak, nem olvasták az evangéliumban azt a részt, ahol az Úr válaszolt a tanítványoknak, amikor megkérdezték tőle: *„Miért beszélsz hozzájuk példázatokban? » Mert nektek adatott megismerni a mennyek országának titkát; de nekik példázatokban beszélek, hogy látva ne lássanak, és hallva ne halljanak, értve ne értsenek; hogy beteljesedjen rajtuk Ézsaiás próféciaja, mondván: 'Tedd ennek a népnek a szívét érzéketlenné, füleiket tompává, és vakítsd meg szemeiket.' De boldogok ti szemeitek, mert látják, amit látnak, és füleitek, mert hallják, amit hallanak.» [Mt 13,11–16]*”.

Érvelésében Iréneusz részben a Máté evangéliuma szerinti szövegváltozatot idézi, de az evangélium ézsaiási próféciaiból vett részletét érdekes módon mégis a Márk szerinti változatban közli, amely – mint alább látni fogjuk – éppen itt mutat lényegesen eltérő variációt a Máté evangéliumához képest.

A fenti példák jól érzékeltetik azt, hogy az Ézs 6,9–10 szövegének teológiai értelemben véve komoly tétje van. Az egyházi hagyomány ezt a szövegrészt szorosan összekapcsolja a hitre jutás kérdésével, s így teológiai értelemben a szotériológiával, azaz Isten megismerésével és az üdvösség témaköreivel. Mindazonáltal nem lényegtelen, hogy Ézs 6,9–10 nem közvetlenül, hanem közvetetten, azaz az újszövetségi értelmezés révén kerül be az ógyházi hagyományba. Ez az újszövetségi értelmezés viszont egyfelől az ézsaiási próféciaának egy továbbvitt változata, másfelől az újszövetségi hivatkozások korántsem egységesek.

1. Ézsaiás 6,9–10 korai hatástörténete és párhuzamos motívumai

Nem véletlen, hogy a hit és üdvösség szempontjából ilyen kardinális jelentőséggel bíró textusnak jelentős hatástörténete van.⁶ Isten népe kapcsán a *látás* – *vaktság*, a *hallás* – *süketség* és a *felfogóképeség* – *értetlenség* motívumok már az Ézsaiás könyvén belül,

⁶ Ezt a témakört több monografikus mű is feldolgozta. Lásd pl. SCHMIDT: *Verstockung* (1946), 1–17; HESSE: *Das Verstockungsproblem* (1955); GNILKA: *Die Verstockung* (1961); EVANS: *To See* (1989).

annak kései keltezésű fejezeteiben is jelentős szerepet kapnak.⁷ Illusztrációként álljon itt néhány példa:

- Ézs 42,18–20 *Ti süketek, halljatok! Ti vakok, nézzetek föl, és lássatok!
Van-e olyan vak, mint az én szolgám, és olyan süket, mint követem, akit
küldök? Van-e olyan vak, mint az én megbízottam, olyan vak, mint az
Úr szolgálója?
Sokat láttál, de nem ügyeltél rá, nyitva volt a füled, mégsem hallottál.*
- Ézs 43,8 *Hozd ki a népet, amely vak, pedig van szeme, és süket, pedig van füle!*
- Ézs 63,17 *Miért engeded, Uram, hogy letévedjünk útjaidról? Miért engeded, hogy a
szívünk kemény legyen, és ne féljen téged? Fordulj oda ismét a te
szolgáidhoz, a törzsekhez, melyek a te örök tulajdonod!*

A látás és vakság, vagy általánosabb értelemben az isteni kinyilatkoztatásra való értelmes ráhangolódás gondolata nemcsak az ézsaiási hagyományból táplálkozó, fentebb említett későbbi irodalmi alkotásokban játszik szerepet (Ézs 40–55; 56–66), hanem kiemelt jelentőséggel bír Ézsaiás könyve szerkesztéstörténetében is, azaz azoknak a szerkesztő-szerzőknek a szövegeiben, amelyek a Kr. e. 8. századi próféta hagyatékát feldolgozták és továbbhagyományozták, ahogy ezt az alábbi példák is mutatják:

- Ézs 29,18 *Azon a napon a süketek is meghallják az írás szavait,
a vakok szemei pedig látni fognak a homály és sötétség után.*
- Ézs 32,3–4 *Nem lesznek bekötve a szemek (שָׁמַר), amikor látni kell,
figyelmese lesznek a fülek, amikor hallani kell.
A meggondolatlanok ismerni fognak és szívükkel érteni,
a dadogó nyelvűek pedig majd folyékonyan, világosan beszélnek.⁸*
- Ézs 35,5 *Akkor majd kinyílnak a vakok szemei, és megnyílnak a süketek fülei.*

Felvetődik a kérdés, hogy vajon a fent említett szövegek, amelyek az Ézsaiás utáni korra datálhatók, valóban az Ézs 6,9–10 szövegére mennek-e vissza, azaz ténylegesen ennek hatástörténetéről kell-e beszélünk, vagy egy általánosabb, az Ézs 6,9–10 konkrét szövegén, sőt esetleg a 8. századi próféta könyvén túlmutató, általánosabb motívummal van dolgunk? A problémafelvetés azért is jogos, mert Ézs 6,9–10 nem az egyetlen ősi ézsaiási szöveg, amely a könyvön belül a látás és vakság, a megértés és megértésre való képesség vagy képtelenség motívumokat taglalja. Ézs 6,9–10-hez hasonló a 29,9–14 is, amely

⁷ UHLIG: Hardening (2009). Uhlig véleményétől eltérően, nem listázom itt azokat a szövegrészeket, ahol a vakság és sötétség motívum nincs összefüggésben Ézs 6,9–10 szövegével, hanem általánosabb értelmű, lásd pl. Ézs 44,18; 56,10; 59,10.

⁸ A beszédmód, az Isten–ember kommunikáció másik, de szorosan kapcsolódó aspektusa, amely Ézsaiás könyvének hangsúlyos témaköre. Lásd BALOGH: „Tisztátalan ajkú nép között lakom” (2022), 50–76.

valószínűleg szintén a könyv korai, Kr. e. 8. századi rétegéhez tartozik.⁹ Ez a szakasz az Ézs 6,9–10-től némiképp eltérően így fogalmaz:

Ézs 29,9–11a *Ámuljatok és bámuljatok, vakoskodjatok és vakuljatok meg!
Legyetek részegek, de ne bortól, tántorogjatok, de ne az italtól!
Mert rátok árasztotta az Úr a kábultság lelkét.
Bezárta szemeiteket: a prófétákat, befödte fejeiteket: a látnokokat.¹⁰
Olyan lett számotokra minden látomás, mint a lepecsételt irat szavai.
[...]*

Ézs 29,13–14 *Így szólt az Úr: Mivel ez a nép csak szájával közeledik hozzám, és
ajkával dicsőít engem, de szíve távol van tőlem, istenfélelme pedig
csupán betanult emberi parancsolat, azért én úgy bánok majd ezzel a
néppel, hogy csodálkozni fog, igen csodálkozni: vége lesz a bölcsék
bölcsességének, az értelmesek értelme is kevésnek bizonyul.¹¹*

Az Ézs 29,18, amely az Ézs 29,1–14 és 29,15–24 perikópáit egymással összekapcsoló szerkesztők munkája, minden bizonnyal az 29,9–14 szövegére alapoz. A דְּבִירֵי סֵפֶר 'irattekercs szavai' feltehetően a 29,11 által említett „lepecsételt irattekercs” gondolatsort (הַסֵּפֶר הַחֲתוּמִים) értelmezi.¹² De nem zárhatjuk ki, hogy a szerkesztő egy tágabb

⁹ Vö. DIETRICH: Politik (1976), 180–181; BARTHEL: Prophetenwort (1997), 380–381; KUSTÁR: Wunden (2002), 57, 59–60. Barthel az Ézs 29,9–10 és 29,13–14 verseket tekinti ézsaiásinak, míg a 11–12. verseket későbbi kiegészítésnek tartja. Ez utóbbihoz viszont egyetlen érvet említ: e versek prózai formáját. A formai kritériumok ilyen értelmű bizonyító értéke viszont megkérdőjelezhető. A 29,10 és 29,11a ebből a szempontból aligha mutat egyértelműen eltérő jellegzetességeket.

¹⁰ A „próféták” és „látnokok” szavakat a szakirodalom általában a metaforikus értelemben vett „szem” és „fej” szavakhoz kapcsolt magyarázó glosszáknak tekinti, lásd pl. BARTHEL: Prophetenwort (1997), 378. A szöveg mindenesetre nem a kinyilatkoztatás, illetve az ezt képviselő személyek hiányát hangsúlyozza (mint pl. 1Sám 3,1.21; Zsolt 74,9; Jer 18,18; JSir 2,9; Ez 7,26; Ám 8,12; Mik 3,6), hanem azt, hogy bár van kinyilatkoztatás, annak jelentése érthetetlen marad a hallgatóság számára. Vö. még Ézs 19,11–12.

¹¹ A 29,9–12 és 13–14 verseket BARTHEL: Prophetenwort (1997), 380, két, eredetileg független perikópának tekinti, amelyek későbbi összekapcsolását a megértésre való képtelenség közös motívumára vezeti vissza. A látás és vakság motívuma miatt Barthel egy minikollekció további részének tekinti a 29,15–16 verseket is. A 29,9–12, 13–14 és 15–16 között van motívumbeli összefüggés, de erősen kérdéses marad, hogy a 29,15–16 valóban egy ilyen önálló gyűjtemény részét képezte volna. A 29,15–24 keletkezéstörténetéhez lásd bővebben BALOGH: Blind People (2009), 48–69. Ugyanakkor nem magától értetődő az sem, hogy a 29,9–12 és a 29,13–14 valóban egymástól független, utólagosan összeillesztett perikópák lennének. A megértés (látás, hallás) és a beszéd az Ézs 6 és 32 fejezeteiben is szorosan összefüggő témák.

¹² Vö. BEUKEN: Perversion (1992), 56–59.

értelemben vett ézsaiási gondolat további kontextusait, egyebek mellett Ézs 6,9–10 szakaszt is figyelembe veszi.¹³

Felmerülhet az a kérdés is, hogy mennyiben köthető csupán az ézsaiási hagyomány-körhöz a látás–vakság, hallás–süketség, illetve a kapcsolódó motívumvilág, hiszen a nem látó szem, illetve a nem halló fül motívumai az Ószövetségben máshol is megjelennek:

- Jer 5,21–22 *Halljátok csak, oktalan és esztelen nép, amelynek van szeme, de nem lát, van füle, de nem hall! Nem féltek-e engem – így szól az ÚR –, tőlem nem remegtek-e?*
- Ez 12,2 *Emberfia! Engedetlen nép között laksz, akiknek van szemük, hogy lássanak, mégsem látnak, van fülük, hogy halljanak, mégsem hallanak; mert engedetlen nép ez.*
- 5Móz 29,1–3 *Saját szemetekkel láttátok, hogy mi mindent cselekedett az ÚR Egyiptom földjén a fáraóval, összes szolgájával és egész országával. Saját szemetekkel láttátok a nagy próbatételeket, azokat a nagy jeleket és csodákat. De értelmes szívet, látó szemet és halló fület nem adott nektek az ÚR mindmáig.*

A fenti példák is jelzik azt, hogy *a szem, amely nem lát, a fül, amely nem hall, a szív, amely nem ért* gondolatsor nem egy specifikusan ézsaiási gondolat. Feltűnő például, hogy Ézs 6,9–10 nemcsak azt mondja, hogy „szemeik vannak”, hanem azt is, hogy „látnak”, csakhogy ez az észlelés nem épül be, a kommunikációs folyamat nem zárul le, nem lesz annak következménye a megismerés és megértés. Azaz a *látni–hallani* képzetek ugyan jelen vannak, de azok pontos használata és értelmezése tekintetében mégiscsak van eltérés Ézs 6,9–10 és az itt említett szövegek között. A *szeme van, de nem lát* és kapcsolódó motívumvilág egy általánosabb fogalmazási forma.¹⁴ Amit ézsaiásinak tekinthetünk, az nem is önmagában véve az észlelés elmaradása, hanem az a gondolat, hogy Isten maga akadályozza meg azt, hogy a szemlélő és figyelő személy belátásra jusson. Ebben az értelemben a fenti szövegek közül valójában az 5Móz 29,1–3 esetében van esélye annak, hogy egy Ézs 6-hoz való szorosabb kapcsolódásról beszéljünk.

¹³ BALOGH: Blind People (2009), 54. A „sötétség” és „homály” kifejezésekhez lásd még Ézs 5,20.30; 8,22; 9,1. A „könyv” gondolathoz lásd Ézs 8,16; 30,8. A sötétség elsősorban a problémát jelentő körülményekre vonatkoztatható, amelyek elmúlásával a szem látni fog. Ugyanakkor a szem elsötétedésének gondolata (megvakulás) más összefüggésben is ismert, lásd Zsolt 69,24; JSir 5,17, vö. még 2Móz 10,15.

¹⁴ Ez a gondolatsor megjelenik pl. az ószövetségi bálványpolémiában is, lásd pl. 5Móz 4,28; Zsolt 115,5–7; 135,16; Jer 10,5. Néhányan megpróbálják ezért az Ézs 6,9–10 szakaszt is kapcsolatba hozni a bálványimádással, vö. BEALE: Idolatry (1991), 257–278; GLAZOV: Bridling (2001), 126–130, 159. Ám önmagában a motívumok látszólagos hasonlósága ennek a hipotézisnek a bizonyítására nem elegendő.

2. Ézsaiás 6,9–10 az ókori szövegverziókban

Ézsaiás 6,9–10 teológiai értelemben vett tétjét egészen korán felismerték a Héber Biblia fordítói is, s különböző hermeneutikai eszközökhöz folyamodva kerestek megoldást a szöveg által felvetett paradoxonra. Hogy lehet értelmezni az isteni beavatkozásra, szándékosságra visszavezethető hitetlenség gondolatát?¹⁵

2.1. Septuaginta

9 καὶ εἶπεν πορεύθητι καὶ εἰπὼν τῷ λαῷ τούτῳ ἀκοῇ ἀκούσετε καὶ οὐ μὴ συνήτε καὶ βλέποντες βλέψετε καὶ οὐ μὴ ἴδητε

És ezt mondta: Menj és mondd ennek a népnek: Hallván hallani fogtok, és nem fogtok érteni, és nézván nézni fogtok, és nem fogtok látni.

10 ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδιά τοῦ λαοῦ τούτου καὶ τοῖς ὤσιν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν μὴποτε ἴδωσιν τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ τοῖς ὤσιν ἀκούσωσιν καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσιν καὶ ἐπιστρέψωσιν καὶ ἰάσονται αὐτούς

Megkeményítetteti¹⁶ ugyanis e nép szíve, és a füleikkel nehezen hallottak, és szemeket becsukták, hogy a szemekkel ne lássanak, a füleikkel (ne) halljanak és a szívvel (ne) értsenek, és meg (ne) térjenek, és hogy meggyógyítsam őket.¹⁷

A görög szöveg és a masszoréti héber szöveg között több lényeges eltérés is megfigyelhető. A Septuagintát általában a héber változat enyhítő olvasatának, egy továbbgondolt, szabadabb exegetikai variánsának tekintik.¹⁸ Érdeemes megjegyezni viszont,

¹⁵ Az alábbiakban nem tárgyalom külön az 1QIsa* eltérő olvasási variációt, csupán egy rövid megjegyzés erejéig. Az Ézs 6,9 kapcsán a qumráni változat ezt az olvasatot tartalmazza: שמעו שמעו ועל־חבני ראו ראו ועל־חדרעו. BROWNLEE: Meaning (1964), 186, szerint a tekercs szerzője szándékosan módosítja a szöveget, mégpedig ezzel az értelemmel: „Folyamatosan hallgassatok, mert talán érteni fogtok, folyamatosan figyeljete, mert talán felfogjátok”. A lényegi változás a masszoréti szöveghez képest a ואל > ועל variáció. Kérdésesnek tartom viszont, hogy a tekercs szerzője a Brownlee által javasolt gondolatmenetet követné. Az óhéber nyelvben az על + impf. forma fentebb javasolt értelmezése ('mert') ismeretlen, sőt ez a konstrukció nem is fordul elő. Az viszont egészen valószínű, hogy a qumráni szöveg itt nem az אל 'ne' tagadószt fordítja (amelynél az על írnofi variáció nem jellemző; de vö. Ez 9,5 K/Q), hanem az אל prepozíciót. Az אל < > על csere az 1QIsa*-ban is ismert (vö. Ézs 2,2; 3,8; 22,5,11; 36,7,12; 37,21 – talán arámi hatás, vö. JOÜON–MURAOKA: Grammar [1993], 485). Az אל + impf. szintagmatikus kapcsolat viszont néhány-szor megjelenik az óhéber nyelvben, de jelentése nem a Brownlee által javasolt 'mert', hanem 'nehogy, netán ...' (lásd 5Móz 2,9; Józ 22,19, vö. 2Móz 10,28), azaz az Ézs 6,10-ben is használt יד szinonimája.

¹⁶ A héber imperativushoz képest az ógörög itt ind. aor. pass. formát használ, amely egyrészt múltbeli eseményre, másrészt egy szenvedő cselekvésre utal. Gondolhatnánk itt passivum divinumra, de a továbbiakban a hallás és nézés kapcsán az ind. aor. act. formákat használja, azaz a szereplők maguk a cselekvés aktív alanyai.

¹⁷ A szöveg retorikai értelme: „hogy meg ne gyógyítsam őket”.

¹⁸ Vö. HESSE: Verstockungsproblem (1955), 63.

hogy az eltéréseket bizonyos mértékig filológiai is tudjuk indokolni, amely azt sugallja, hogy a fordítók keresték a nyelvi támpontokat a saját értelmezésükhöz.¹⁹

A 9. versben a héber felszólító mód kijelentőmódban (ind. fut.) való átültetése (héber *halljatok* > görög *hallani fogtok*) vélhetően egy másfajta héber olvasattal magyarázható (שָׁמְעוּ imp. > שָׁמְעוּ perf., illetve וְרָא imp. > וְרָא > perf.). Valamivel nehezebb ugyanezt a filológiai felvetést követni a negatív parancs esetében (אַל + juss.), ahol a görög szöveg subj. aor. formát hozza (de vö. 1Kir 13,22). A görög szöveg a parancsot a próféciára általánosan jellemző prediktív jellegre cseréli: Isten nem elrendeli, hanem megjövendőli a hallgatóság majdani magatartását.²⁰

A 10. versben a γὰρ 'ugyanis' szócska alapján a 10. verset úgy kell értelmezni, mint amely a 9. versben megjövendőlt eseményeket magyarázza: mivelhogy (a múltban) „megkövÉrttetett szívük...”, ezért, mintegy ítéletképpen következik be majd az, hogy „hallani fognak, de nem fognak érteni”. A prófétahoz intézett kijelentésben a héber felszólító módot a fordító itt is kijelentő módra változtatja (ind. aor.). Ez a görög fordítás sem feltétlenül önkényes, hanem arra vezethető vissza, hogy a héber hif. imp. formákat az ógörög változat hof. perf. alakokként kezeli, azaz más vokalizációval ellátva értelmezi ugyanazt a héber mássalhangzós szöveget (הַשָּׁמַע > הַשְׁמַע, הַכָּבֵד > הַכְּבִיד, הַשָּׁמַע > הַשְׁמַע).²¹

Némelyek a 10. vers végén kijelentő módban, pozitív jövődőlésként fordítják az ógörög szöveget: „és én meg fogom gyógyítani őket”.²² Bár ez nyelvtanilag nem kizárható, nem ez az egyetlen értelmezési mód, s a mondatszerkezet és kontextus alapján kérdéses. Ha a fordító erre gondolt volna, a félreérthetőség elkerülése érdekében itt vélhetően inkább az adverbatív δέ 'de' szócskát használta volna a καὶ 'és' helyett.²³

¹⁹ Hasonlóképpen elrugaszkodik a masszoréta szövegtől nemsokkal később az Ézs 6,12 ógörög változata is. A וְרָבָה הָעִזְבוּהָ בְּקִרְבָּהּ הָאָרֶץ „nagy lesz az elhagyatás az országban” frázisban ugyanis a *הָעִזְבוּהָ וְרָבָה szavakat olvassa, s így azt a következőképpen értelmezi: καὶ οἱ καταλειφθέντες πληθυνθήσονται ἐπὶ τῆς γῆς „akik majd megmaradnak, meg fognak szaporodni a földön”.

²⁰ Vö. KUSTÁR: Wunden (2002), 58. Rendhagyó továbbá az ógörög szöveg ἵδμε (fel)ismer' > ὁράω 'látni' fordítása, amely talán inkább értelemszerű parafrázis.

²¹ Hasonlóképpen véli SCHMIDT: Verstockung (1946), 12, láb. 18. HESSE: Verstockungsproblem (1955), 63, szerint ez csak a הַשָּׁמַע esetében feltételezhető, a másik két igénél tsz. formára lenne szükség. Ez annyiban igaz, hogy a héber igék hof. formában való értelmezése valóban nem legitim, ennek ellenére az ógörög fordító még olvashatta így.

²² Így találjuk ezt pl. a NETS fordításában is („... and turn – and I would heal them”), vö. SILVA: Esaias (2009), 830.

²³ A fenti fordításhoz, ahol a fut. ind. szintén a μήποτε-cselekmény sorának a finalitását jelzi („azért hogy...”), lásd pl. Gen 3,22: καὶ νῦν μήποτε ἐκτείνῃ (aor.) τὴν χεῖρα καὶ λάβῃ (aor.) τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς καὶ φάγῃ (aor.) καὶ ζῆσεται (ind. fut.) εἰς τὸν αἰῶνα „most azért, hogy ki ne nyújtsa ... vegyen egyen ... és örökké éljen”. Lásd még 2Móz 1,10; Bír 18,25.

Excursus: A Septuaginta és Ézsaiás 6,9–10 újszövetségi recepciója

Az Ézs 6,9–10 szövege idézet formájában ötször is megjelenik az Újszövetségben. Ám annak ellenére, hogy ezek az idézetek ugyanarra a szövegre hivatkoznak, tartalmukat tekintve olykor jelentős mértékben eltérnek egymástól.²⁴ Az Ézs 6,9–10-re való hivatkozásokat a szinoptikus evangéliumok mindegyike Jézus példázatai, konkrétan a magvetőről szóló példázat összefüggésében helyezi el. Jézus ezáltal implicite egy Ézsaiás prófétához hasonló isteni küldött szerepkörében jelenik meg, ahogy egyébként az evangéliumok többször is bemutatják őt.²⁵

Az evangéliumi beszámolók hivatkozásai közül Mt 13,(13.)14–15 mutat a Septuagintával legközelebbi egyezést. Máté itt azzal indokolja Jézus példázatokban való beszédét, hogy azoknak, akik nem tanítványok, „nem adatott” meg (οὐ δέδοται ind. perf. pass.), hogy értsék (γινώσκω) a mennyek királyságának titkát, míg a tanítványoknak megadatott (Mt 13,11). Majd hozzáteszi:

Azért beszélek nekik példázatokban, mert (ὅτι) látván nem látnak, és hallván nem hallanak, se nem értenek (βλέποντες οὐ βλέπουσιν, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ συνιούσιν), és beteljesedik rajtuk Ézsaiás jóvendőlése: „Hallván hallani fogtok, és nem fogtok érteni, és nézván nézni fogtok, és nem fogtok látni!”²⁶ Megkövítettett ugyanis (γὰρ) e nép szíve, és füleikkel nehezen hallottak, a szemeket becsukták, hogy a szemekkel ne lássanak, a fülekkel (ne) halljanak és a szívvel (ne) ne értsenek, és meg (ne) térjenek, hogy és meggyógyítsam őket.” (Mt 13,13–15)

A Máté szerinti ézsaiási idézet és a Septuaginta közötti egyezés majdnem teljes, azzal a különbséggel, hogy az evangélium elhagyja a prófétának szóló felvezetőt (Ézs 6,9a).²⁷ Ezt a felvezetést az evangéliumban található parafrázis helyettesíti. Máté értelmezésében Jézus sejtelmes példabeszéd formában való kommunikációja a hallgatóság előzetes

²⁴ Az újszövetségi szövegek részletes elemzéséhez lásd GNILKA: Verstockung (1961). Szövegtörténeti szempontból lásd LO: Synoptic Appropriation (2019), 43–74.

²⁵ Jézus Ézsaiás-típusú bemutatásához lásd még Mt 12,18–21 (vö. Ézs 42,1–4); Mk 11,17 (vö. Ézs 56,7); Lk 4,16–19 (vö. Ézs 61,1–2); 7,18–23 || Mt 8,2–6 (vö. Ézs 61,1–2); Jn 6,45 (vö. Ézs 54,13); 12,38 (vö. Ézs 53,1); 16,22 (vö. Ézs 66,14). Hasonló irányba mutat továbbá Mk 10,45; 14,24. Ézsaiás Jézusra gyakorolt hatásáról lást különösen ALLISON: Isaiah (2019), 139–145.

²⁶ Az igeszakaszt itt saját fordításban közlöm. Megjegyzendő, hogy a Károli-Biblia (1908) és a Revidált Újfordítás (2014) az ézsaiási idézetben nem az eredeti (újszövetségi) görög szövegváltozatot követi, hanem Ézsaiás könyve héber szerinti változatát idézi. A Káldi Neovulgata (1997) és a Szent István Társulat bibliafordítása (2003) a görög szövegváltozatot követi („hallván hallotok [majd], de nem értetek”).

²⁷ Hasonlóan közeli a Septuaginta és az ApCsel 28,25–27 közötti egyezés. Pál apostol itt a felvezető szövegrészt is idézi, apró eltéréssel: LXX: πορεύητι καὶ εἰπὼν τῷ λαῷ τοῦτῳ > ApCsel 28,26: πορεύητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον καὶ εἰπὼν. Apró eltérés továbbá, hogy mind a Mt 13,15-ben, mind az ApCsel 28,27-ben hiányzik a birtokrag a τοῖς ὧσιν αὐτῶν „az ő füleikkel” kifejezésből.

magatartásformájának következménye, mintegy ahhoz adaptált beszéd mód. Más szóval, az isteni beszéd megértése elmaradásának okát az emberben látja és nem Istenben.

Márk 4,11–12 egy parafrázis változatot közöl az ézsaiási szövegből (ahogy egyébként Mt 13,13 is indít). Márk szerint Jézus így indokolja a példázó beszédműfajt:

Nektek megadatott (δέδοται) az Isten királyságának titka.²⁸ Azoknak a kívülállók-nak pedig minden példázatokban történik, azért hogy (ὅτι) nézvén nézzenek, és ne lássanak, és hallván haljanak, és ne értsenek, nehogy megtérjenek, és bűneik megbo-csáttassanak.

Márk szövege rövidebb, s az Ézs 6,9–10 egy összevont változatát közli. Az Ézs 6,9-re enged következtetni a „látván látni”, illetve „hallván hallani” szófordulat. De az Ézs 6,10 vers hatásaként magyarázható, hogy nem a hallani > látni gondolati sorrendet követi, hanem ennek fordítottját, ahogy az Ézs 6,10b-ben is megjelenik (פֶּן־יֵרָאָה בְּעֵינֵי וְבִאָזְנוֹ). Talán az Ézs 6,10-ból – és nem a Septuaginta hatásaként (vö. βλέποντες βλέψετε καὶ οὐ μὴ ἴδῃτε „nézvén nézettek, és ne lássatok”) – magyarázható az is, hogy Márk nem a „nézni, de nem felismerni (γινώσκω)” gondolatmenetet követi (mint Ézs 6,9 héber szövege), hanem a „nézni, de nem látni (ὁρᾶω)” szókapcsolatot, ahogy az Ézs 6,10-ben megjelenik. Szintén ez lehet az oka annak, hogy Máté Septuagintára alapozó szöveg-változatától eltérően Jézus példázó beszédmódjában Márk nem egy korábbi magatartás-móddhoz való utólagos viszonyulást lát (vö. Mt 13,13: ὅτι ’mert’), hanem az említett magatartás elérésének célját (ὅτι ’azért hogy’). A ὅτι (akárcsak a μήποτε) itt a héber פֶּן ’hogy (ne)’ értelemszerű átültetése. A Septuaginta μήποτε ... ἰάσονται αὐτούς „nehogy ... meggyógyítsam őket” szövegváltozatától szintén eltér Márk zárómondata: μήποτε ... ἀφεθῇ αὐτοῖς „nehogy ... megbocsáttassék nekik”. Ez utóbbi kétségtelenül az ézsaiási betegség – gyulladás gondolatának egy konkrét, sajátos lelki értelmezése (vö. Mk 2). Mindenesetre Mátétól eltérően Mk 4,11–12 teológiai-retorikai mondanivalója nem a Septuaginta irányvonalát követi, hanem közelebb áll a héber szöveghez.

Lukács 8,10 egy másik parafrázis, amelyben Jézus példázatokban való beszédét az evangélista így indokolja:

Nektek megadatott, hogy értsétek (δέδοται γινῶναι) az Isten királyságának titkait, egyebeknek pedig példázatokban, azért hogy (ὅτι) nézvén ne nézzenek, és hallván ne értsenek (βλέποντες μὴ βλέπωσιν, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν).

Lukács a Márk evangéliumában (és Ézs 6,10b-ben) található gondolati sorrendet követi: látni > hallani, a fogalmazási módja mégis egyedi, nem egyezik sem a Septuagintával, sem a héber szöveggel.²⁹ Retorikai értelemben azonban inkább a Mk 4,12, azaz a héber

²⁸ A bizánci szövegtípus szerint: δέδοται γινῶναι „megadatott (Isten királysága titkának) ismerete” (vö. Lk 8,10).

²⁹ Az sem kizárt, hogy az Ézs 6,9–10-t az Ézs 29,9–10 összefüggésében értelmezi, vö. Jn 12,39 és Róm 11,8.

prófécia gondolatmenetéhez alkalmazkodik. Eszerint Jézus példázatban való beszédének nem oka, hanem célja a hallgatóság értetlensége.

János számára a (meg)látni és (meg)érteni metaforikus értelmű vonatkozásai különösen jelentős szerepet játszanak az egész evangéliumban. A könyv egyik alapgon-
dolata a jézusi tanítás rejtelmessége, ezoterikus mivolta, beleértve annak félreérthető-
ségét is. Jn 12,40-ben olvasható ézsaiási allúzió is ebbe a hermeneutikai keretbe illesz-
kedik, ahol az ézsaiási hivatkozás Jézus hallgatóságának hitre való képtelenségét igazolja:

*Azért nem tudtak hinni (οὐκ ᾔδουν αὐτο πιστεῦειν), mert ismét mondta Ézsaiás:
Megvakította a szemeiket, és megkeményítette a szívüket, hogy ne (ὅνα μὴ) lássanak
a szemekkel, és ne értsenek a szívvel, és megtérjenek és meggyógyítsam őket.*

János evangéliuma szintén parafrázisnak tekinthető, amely az Ézs 6,9–10-t értelem-
szerűen adja vissza. Ebben nem a Septuaginta nyomvonalán halad, amennyiben a meg-
keményítést nem a hallgatóságra vezeti vissza. De nem is teljesen azonos az eredeti héber
próféciaival, mert a hit hiányának okát nem a prófétának, hanem Isten beavatkozásának
tulajdonítja.

Az újszövetségi szövegek tehát alapvetően három értelmezési irányt vázolnak fel:

- 1) A látás és hallás hiányának előzetes oka az emberben van, amelyre mintegy
válaszképpen érkezik később Isten viszonyulása, a példázatokban való beszédmód
(Mt 13,13–15, vö. ApCsel 28,25–27).
- 2) A Jn 12,39–40 szerint a nem látás és nem hallás oka nem az ember, hanem maga
Isten, aki képtelenné teszi az embert a látásra, illetve hallásra.
- 3) Bár az előbbihez közel áll, mégis némiképp eltérő változat az, amit Mk 4,11–12-
ben és Lk 8,10-ben találunk, mely szerint magának Jézusnak a példázatban való
kommunikációja idézi elő azt, hogy hallgatósága ne jusson el a felismerés mozza-
natáig.

Ez utóbbi értelmezés az, amely legközelebb áll az Ézs 6,9–10 eredeti üzenetéhez, amely
szerint a próféta feladata éppen az értetlenség előidézése.

2.2. Targum

- 9 ואמר איזיל ותימר לעמא דרין דשמעין
ולא מסתכלין וחתן מחזא ולא ידעין:
משמע
10 טפיש לביה דעמא דרין ואודנהו יקר
ועינוהו טמשים דלמא יחזון בעינוהו
ישמעון ובליבהון יסתכלון ויתובון
ובאודנהו
וישתביק להון:

És ezt mondta: Menj és mondd ennek a
népnek, *amely* hallván hall, de nem ért, és
látván lát, de nem ismer fel.

Tedd esztelenné³⁰ e nép szívét, és a
füleiket tedd nehézze, és szemeiket zárd
be, netán (vagy: *hogy ne*) lássanak sze-
meikkel, és a fülekkel (ne) halljanak és a
szívükkel (ne) értsenek, és meg (ne)
térjenek, hogy megbocsáttassék nekik.

³⁰ A Targumban a טפיש többnyire a héber נָבַל 'esztelennék, bolondnak lenni' arámi fordítása.

A 9. versben a ך vonatkozó névmás révén a héber szövegből ismert imperativus helyét a Targumban felváltja a participium. Ez az aprónak tűnő módosítás az értelmezésre nézve lényeges következményekkel jár, mert azt juttatja kifejezésre, hogy a nép már *jelenleg* is abban az állapotban van, hogy hallván hall, de nem ért. Eszerint, amennyiben a ך klasszikus fordítását követjük, „hogy ne/nehogy” (héber ך), a próféta feladata tulajdonképpen az lesz, hogy továbbra is fenntartsa ezt az állapotot. Ámbár ez a gyakoribb, a ך nemcsak a klasszikus „nehogy” célirányos mondattani értelemmel bírhat, hanem feltételes módot is jelölhet: „netán”.³¹ Ebben az értelemben a szöveg a megtérés lehetőségét nyitva hagyja az érintettek előtt.³²

Ugyanakkor a Targum És 6,13-hoz kapcsolódó magyarázata azt sugallja, hogy ez az észvesztés nem a teljes népre, hanem csak annak egy részére vonatkozik, azokra, akik már most sem hallanak.³³ Erre a differenciált megkeményítésre utalnak az evangéliumok is, amelyek az általánosabb értelemben vett „nép” mellett (ἐκεῖνοις ’azok’ – Mt 13,11; τοῖς ἔξω ’kívülvalók’ – Mk 4,11; λοιποῖς ’egyebek’ – Lk 8,10). Ugyancsak Mk 4,13 sajátos értelmezésére emlékeztet a Targum És 6,10 utolsó sora is, amely a héber ך ’meggyógyítani’ igét a ’bűnt megbocsátani’ értelemmel veszi át.³⁴

3. Ésaiás 6,9–10 a kutatástörténetben

Ézs 6,9–10 rendkívüli parancsának retorikai súlya attól is függ, hogy milyen szerepet tulajdonítunk ennek az epizódnak a próféta teljes küldetésének összefüggésében. Vajon egy általános érvényű, Ésaiás teljes tevékenységére kiterjedő, vagy egy korlátozott időszakra vonatkozó parancsnak kell tekintenünk? Kiknek szól, kik a címzettjei? A szöveg megközelítéseit illetően alapvetően három fontosabb értelmezési kategóriát különíthetünk el.³⁵

³¹ Vö. pl. Józs 9,7, ahol ך a héber ך ’talán, hátha’ arámi megfelelője. Lásd még EVANS: To See (1989), 70.

³² Ezt a ’netán’ értelmezést egyébként a héber ך is megengedi. Vagyis: a ך egy következmény elkerülése érdekében végzett cselekményt vezet be, amelynek bekövetkeztét viszont nem lehet kizárni.

³³ Az És 6,13 Targum-parafrazisa így hangzik: „És tízből egy marad meg abban, és ismét elfonnyadnak, mint a cserfa és a tölgyfa, amelyek, miután levelük elhull, elszáradnak. De még így is van (elegendő) nedv(e ahhoz), hogy mag sarjadjon belőlük. Így Izrael száműzöttjei is összegyűjtenek és visszatérnek országukba. Mert szent mag az ő törzsük.” Vö. CHILTON: Isaiah Targum (1987), 15. A tízből egy megmaradt túlélőt a második Bomberg (Velence) *Biblia Rabbinica* Targumkiadás (1924–1925) az „igazzal” (ךךך) azonosítja („tízből egy igaz”).

³⁴ Vö. CHILTON: Isaiah Targum (1987), 15; EVANS: To See (1989), 71.

³⁵ Az És 6,9 és 10 verseit egyes magyarázók elválasztják egymástól. A két vers együvé tartozása melletti érvek viszont erősebbek. Lásd KUSTÁR: Wunden (2002), 59–60.

3.1. Visszavetített parancs

A szakirodalomban leggyakoribb tézis szerint Ézs 6,9–10 nem egy előre tekintő, a bekövetkező esemény előtt elhangzó valódi jövődőlés, ahogy azt a jelenlegi kontextus sugallná, hanem egy későbbi időpontban megírt reflexió, amelyben a próféta saját tapasztalatát vetíti vissza, s utólagosan írja meg az elhívástörténetét. A retrospektív történetnek ettől függetlenül lehet valós magva, de azt mindenképpen áthatja a későbbi események keserű tapasztalata. Hogy kronológiai értelemben mit jelent a retrospektív jelleg, ezzel kapcsolatban háromféle időzítéssel találkozunk a szakirodalomban:

Gyakori elképzelés, hogy az Ézs 6,9–10 a Kr. e. 733–732-es Assíria elleni szervezkedések (az ún. szír-efraimi háború) összefüggésében értelmezendő. Ennek emlékét örökíti meg a hagyományosan Ézsaiás- emlékiratnak (Denkschrift) nevezett gyűjtemény, az Ézs 6,1–9,6.³⁶ A prófétának szóló rendkívüli parancs ebben a limitált idői kontextusban értelmezendő. Ézs 7–8 tanúságtétele szerint Ézsaiás Áház király és Júda részéről elutasító magatartást tapasztalt az általa közvetített isteni üzenettel kapcsolatban. A „szívek kövérré tétele” ennek a próféta által megtapasztalt magatartásnak a visszavetítése egy korábbi időszakra: Ézsaiás mintegy isteni motivációt keres és talál arra vonatkozóan, hogy későbbi üzenete miért nem lelt befogadásra.³⁷ Ez az értelmezés mindenekelőtt arra a megfigyelésre alapoz, hogy Ézs 6 és az emlékirat további fejezetei között szoros tematikus és irodalmi kapcsolat mutatható ki.³⁸ Ézs 8,16–17 szövegét néhányan úgy értelmezik, hogy a próféta visszavonul tevékenységétől. S ebben az összefüggésben a 17. vers gondolata, miszerint YHWH elrejtette népe elől az arcát, egyfajta inklúziót alkot az elhívástörténet említett parancsával.

Egy másik hipotézis szerint az Ézs 6 nem csupán Damaszkusz és Samária Assíria-ellenes szervezkedéseinek az összefüggésében, hanem Ézsaiás egész prófétai tevékenységének a legvégén íródott, amely a bibliai hagyomány szerint valamikor Kr. e. 700 körül érhetett véget. A próféta ebben a távlatban összesíti azt a tapasztalatát, hogy üzenete nem talált elfogadásra júdai hallgatósága körében.³⁹

Egy harmadik hipotézis a szöveg retrospektív jellegét elválasztja a 8. századi prófétától, s inkább annak általánosabb teológiai-reflektív jellegét helyezi előtérbe a későbbi babiloni száműzetés összefüggésében. Eszerint Ézs 6,9–10 egy kései, 6. századi (fogság korabeli vagy fogság utáni) szövegrész. Akik ez utóbbi tézist képviselik, mindenekelőtt

³⁶ Az Ézsaiás-memoárhoz lásd BUDDE: *Jesajas Erleben* (1928); BARTHEL: *Prophetenwort* (1997), 37–242; HÖFFKEN: *Jesaja* (2004), 117–123. A feltételezett memoár-perikópa záradékát illetően a vélemények eltérőek.

³⁷ Vö. STECK: *Bemerkungen* (1982), 150–156; BARTHEL: *Prophetenwort* (1997), 82–88; KISS: *Megkeményítés* (2002), 5–10; WILLIAMSON: *Isaiah 1–5* (2006), 80–81.

³⁸ BARTHEL: *Prophetenwort* (1997), 85–88.

³⁹ Vö. DIETRICH: *Politik* (1976), 177. Dietrich szerint az eredeti ézsaiási megbízás a 6,9a.12–13-ban található: „Menj és mondd ennek a népnek: Elveti JHVH az embert...” (vö. i.m., 178–179).

arra hivatkoznak, hogy a szívek megkeményítésének parancsa Ézsaiás prófétát ítélethir-dető prófétaként mutatja be, miközben ő a könyv további szakaszaiban inkább pozitív tartalmú üzeneteket közvetít (Ézs 7; 8,1–4).⁴⁰

3.2. Valódi jövőre tekintő prófétai megbízás

A kutatók közül többen valódi megbízást látnak Ézs 6 szövegében. A 6,9–10 nem egy retrospektív parancs tehát, hanem a jövőre tekint, és ténylegesen is az esemény előtt hangzik el.

A megkeményítéshez ebben az esetben többek szerint szükséges valamiféle előzetes ok, és ezt a megelőző Ézs 1–5-ben vélük megtalálni. Az itt elhangzó furcsa sorsábrázolás tehát tulajdonképpen nem lenne más, mint büntetés a múltbeli események, méghozzá az előző fejezetekben elhangzó próféciákra adott helytelen reakció miatt. Ezt az értelmezést főként olyan tudósoknál találjuk meg, akik Ézs 6 kanonikus helyét az Ézs 1–5 mögött eredetinek tekintik, mint ami megfelel Ézsaiás prófétai működése valós kronológiájának. Eszerint Ézs 6 valójában nem is elhívástörténet, hiszen a próféta tevékenységével már az előzőekben is számolhatunk, de nem is egy reflektív konklúzió.⁴¹

Egy másik értelmezés az Ézs 6-t ténylegesen is egy kezdő mozzanatként, elhívástörténetként értékeli, egy ítélethirdetésre készülő prófétai tevékenység kezdeteként. Az Ézs 6,9–10 egy ítélethirdető próféta képét vázolja fel, amely ezekkel a versekkel nemcsak megjövendöli, hanem már el is indítja az ítéletet (performatív szöveg). Eszerint a szívek megkeményítése már része a próféta tevékenységének.⁴²

S végül ezen a kategórián belül van olyan vélemény is, miszerint Ézs 6,9–10 tulajdonképpen egy ironikus szöveg. A parancs egy prófétai tevékenység kezdő stádiumához kötődik, de célja nem az ítélet elindítása, hanem inkább egy végső, radikális kísérlet arra, hogy a címzettek elkerüljék a megjövendölt veszedelmet. Amikor a próféta arról beszél, hogy „figyeljenek, de ne értsenek”, valami olyat mond, ami rendhagyó módon szeretné felhívni a hallgatóság figyelmét, de amivel valójában pontosan az ellenkezőjét szeretné elérni. A mondat elővételezi a hallgatóság reakcióját (nem fognak figyelni), de ezzel

⁴⁰ Vannak szerzők, akik csupán a 9–10. verseket tekintik későbbinek. BECKER: Botschaft (1997), 81–94, azt feltételezi, hogy az Ézs 6,8 az eredeti szövegváltozatban a 8,1-gyel folytatódott, s mellőzte a 6,9 és következő verseket. Matthijs de Jong szerint Ézsaiás az ókori Közel-Kelet sok más prófétájához hasonlóan a „rendszer” (establishment) része volt, így nem mondott olyan próféciákat, amely a rendszer összeomlásáról szóltak volna. A kritikai potenciál jelen van ugyan, de az nem a rendszer, azaz a király vagy a nép ellen irányul, legfeljebb olyan szereplők (pl. vezetők) ellen, akik – a próféta szerint – ezt a rendszert veszélyeztetik. De Jong szerint Ézs 6,9–10 nem illik bele ebbe a sémába, ezért későbbi betoldásnak tartja, lásd DE JONG: Isaiah (2007), 54–55, hasonlóan BERGES: Jesaja (1998), 98–99. Mások a teljes 6. fejezetet kései keletkezésűnek tartják, lásd KAISER: Jesaja (1981), 118, 121–123; PROKHOROV: Isaianic Denkschrift (2015), 78–79, 183–184, 192.

⁴¹ Vö. MILGROM: Uzziah (1964), 164–182; GLAZOV: Bridling (2001), 113.

⁴² Vö. BEUKEN: Jesaja (2011), 167; UHLIG: Hardening (2009), 141.

inkább provokálja őket. Eszerint tehát Ézs 6,9–10 nem arról szól, hogy hallgatósága hogyan fog reagálni, nem is arról, hogy mit tapasztalt a próféta, hanem irracionális nyelvezettel próbálja elérni azt az eredményt, amelyet másképpen nem sikerült.⁴³

3.3. Dehistorizáló olvasat

Végül vannak olyan kutatók, akik Ézs 6 szövegét (ahogy egyébként magát a könyvet is) egy (fiktív) irodalmi alkotásnak tekintik. Ebben az esetben nem beszélhetünk történeti értelemben vett mozzanatokról és valódi szereplőkről, pontosabban ezek a szempontok teljesen háttérbe szorulnak. A lényegi szempont inkább irodalmi, retorikai, amely mögött nem kell történeti háttérre rekonstruálni. A valódi címzettek nem egy Kr. e. 8. századi próféta hallgatósága, de nem is a fogság utáni zsidó közösség, hanem a minden-kori olvasó. Eszerint Ézs 6,9–10 egy retorikai konstrukció, egy kihívás az olvasó számára, hogy a könyv olvasása közben merje szabadon engedni gondolatait.⁴⁴

4. Ézsaiás 6,9–10 jelenlegi kontextusában

4.1. Az elhívástörténet mint kontextus

A szakirodalomban elég jelentős vita alakult ki arról, hogy vajon az Ézs 6 egy elhívástörténet vagy egy megbízástörténet-e? Ennek a vitának leginkább az a tétje, hogy egy elhívástörténet nagyobb ívű konstrukció, várhatóan egy próféta karrier alapprogramját hirdeti meg, a próféta egész tevékenységét átfogó alapszempontokat rögzít, míg egy egyszeri megbízás története rendjén egy szándékában korlátozottabb próféta feladatra gondolnánk. Amennyiben az Ézs 6-ban ez utóbbi eset áll fenn, az azt jelentené, hogy a 6,9–10-ben elhangzó, teológiaiilag problémás megbízatás arra vonatkozólag, hogy a próféta tegye érzéketlenné hallgatósága szívét, jelentőségében limitált, mivel csupán egy adott időszakra vonatkozott. Amint fentebb láttuk, Ézs 6 időpontját főként a szír–efraimi lázadás idejére rögzítik (Kr. e. 733–732). Azt, hogy egy próféta egy ilyen alkalmi szolgálathoz is kaphat látomással egybekötött isteni megbízást, jól illusztrálja az 1Kir 22, amely az Ézs 6-tal összefüggésben néhány érdekes párhuzamot kínál. Egy Míkájehú, Jimlá fia nevű próféta egy Ézsaiáséhoz hasonló látomásban egy teológiaiilag szintén problémás isteni megnyilvánulás tanúja lesz: JHVH egy hazug lelket küld az izraeli király prófétáiba, hogy azok megtévesszék a királyt és ezzel annak a veszét okozzák; Míkájehú ugyanakkor a látottak továbbadásával egyszerre le is leplezi ennek a hazug léleknek a munkáját. Az

⁴³ Vö. WONG: Irony (2013), 24–34.

⁴⁴ Ide sorolható pl. Robert Carroll, aki az Ézs 6,9–10 megszólítása mögött nem egy történelmi értelemben vett közönséget, hanem a késői olvasót látja valódi címzettként, lásd CARROLL: Blindsight (1997), 93. Hasonló úton halad Francis Landy is, aki úgy véli, hogy a 9–10. versek mondanivalója ez: minél inkább odafigyel valaki, annál kevésbé fogja érteni a szöveget, lásd LANDY: Trap (2015), 74–91.

1Kir 22,8 szövege egyértelműen azt feltételezi, hogy Mikájehú már régóta végzi a prófétai tevékenységét, tehát az Ézsaiáséhoz hasonló trónvíziós látomása nem elhívástörténet, hanem egy egyszeri megbízástörténet.⁴⁵

Kétségtelen, hogy Ézs 6 és a 7–8 fejezetek között van áthallás, és a szöveg jól értelmezhető ebben az összefüggésben, az 1Kir 22 és Ézs 6 közötti párhuzamoktól pedig hasonlóképpen nem lehet eltekinteni.⁴⁶ Ám valójában mindkét érv csupán annyit bizonyít, hogy Ézs 6, s ezen belül a 6,9–10 egy limitált kontextusban sem elképzelhetetlen. Egyik érv sem perdöntő, nem elég erős ahhoz, hogy azt bizonyítsa, hogy Ézs 6 csakis alkalmi megbízástörténetként értelmezhető. Az Ézs 6 és 7–8 közötti motívumbeli kapcsolópontok a könyv más fejezeteiben is megtalálhatók. Ehhez képest az elhívástörténet műfaja mellett szól véleményem szerint az, ahogy a narrativa Ézsaiás és JHVH találkozását leírja. S itt különösen hangsúlyos a próféta döbbenete és önértékelése: az „אִישׁ טִמְאֵשׁפָּתִים אָנֹכִי „tisztátalan ajkú vagyok” (Ézs 6,5) frázis furcsán hangzik akkor, ha ezt a történetet nem egy prófétakarrier elejére datáljuk. Továbbá, a „Kit küldjek el?” isteni kérdés minden bizonnyal más megfogalmazást kapna akkor, ha JHVH és a próféta között már korábban is lett volna „szakmai” interakció.⁴⁷ Így az alábbiakban abból az alapfeltételezésből indulok ki, hogy Ézs 6 ténylegesen is egy elhívástörténet.

4.2. Néhány megjegyzés Ézs 6,9–10 prófétai megbízásának szövegéhez

9	a	És ezt mondta:	וַיֹּאמֶר
	b	Menj és mondd ennek a népnek:	לֵךְ וְאָמַרְתָּ לְעַם הַזֶּה
	c	Hallván halljatok, de ne értsetek,	שְׁמָעוּ שְׁמוֹעַ וְאַל־תִּבְיִנוּ
	d	látván lássatok, de ne ismerjete fel!	וּרְאוּ רְאוּ וְאַל־תִּדְעוּ:
10	a	Kövértíts meg ⁴⁸ e nép szívét,	הַשֵּׁמֶן לִבְהֶעָם הַזֶּה

⁴⁵ Az 1Kir 22 történetéhez lásd HODOSSY-TAKÁCS: Mikájehú (2005), 3–12. Szerkesztéstörténeti okok miatt itt figyelmen kívül hagyhatjuk azt a szempontot, hogy a többi elhívástörténettől eltérően Ézs 6 jelenleg az Ézsaiás könyve kanonikus változatának nem az első fejezetét képezi.

⁴⁶ A két szöveg közötti kapcsolathoz lásd KAPLAN: Isaiah 6:1–11 (1926), 255–258; WILDBERGER: Jesaja (1972), 235; SCHENKER: Verblendung (1991), 222–231.

⁴⁷ Lásd továbbá BALOGH: „Tisztátalan ajkú nép között lakom” (2022), 51–52.

⁴⁸ A bevezetőben már utaltam arra, hogy Ézs 6,10 magyarázóai általában összekapcsolják ezt a gondolatot olyan szövegekkel, amelyek a szív megkeményítésére, vagy keménységére/nehézségére vonatkoznak, s amelyből sokkal több példával találkozunk az Ószövetségben. Vö. חֹזֶק + לֵב (2Móz 4,21; 7,13.22; 8,15; 9,12.35; 10,20.27; 11,10; 14,4.8.17; Józs 11,20, vö. Ez 2,4; 3,7); קָשָׁה + לֵב (2Móz 7,3, lásd még Zsolt 95,8; Péld 28,14, vö. קָשָׁה + רִיחַ 5Móz 2,30; קָשָׁה + פֶּה Ez 2,4); כָּבֵד + לֵב (2Móz 7,14; 8,11.28; 9,7.34; 10,1; 1Sám 6,6). Vö. még קָשָׁה + לֵב (Ézs 63,17). Ézs 6,10 fenti szövegekkel való kapcsolata viszont nem magától értetődő. Nemcsak a terminológiai különbség feltűnő (a לֵב + שֵׁמֶן csak itt fordul elő a Bibliában), hanem a kontextuskinálat is. A fenti szövegek esetében a fő gondolat az engedetlenség Isten parancsával szemben. Ézs 6,10 esetében nem ez kerül előtérbe, hanem egy megtévesztő kedvező feltétel. A לֵב inkább egy rosszra vezető (vö. 5Móz 32,15; Neh 9,5; Jer 5,28), itt pedig indukált, megtévesztő jólétet sugall (vö. még Ézs 10,16; 17,4). Ennek a gondolatnak egyik

b	és a fülelt tedd nehézze,	וְאִזְנוֹ הַכֶּבֶד
c	és szemeit kápráztatd el (?), ⁴⁹	וְעֵינָיו הָשַׁע
d	hogya ne (vagy: netán) lásson szemeivel,	פֶּן־יִרְאֶה בְּעֵינָיו
e	és a füleivel (ne) halljon	וּבְאִזְנוֹ יִשְׁמַע
f	és a szívével (ne) értsen,	וּלְבָבוֹ יָבִין
g	és megváltozva meggyógyuljon. ⁵⁰	וְשָׁב וְרָפָא לוֹ

Az Ézs 6,9–10 középpontjában a „látni” és „hallani” (illetve ezzel összefüggésben a „megérteni” és „felismerni”) igék állnak. Ez a kettősség összhangban van azzal, ahogy Ézs 6 elhívástörténete a maga teljes felépítésében erre a két igére összpontosít. A látomásjelenet szerint Ézsaiás előbb látja (רָאָה) JHVH-t a magas trónon (Ézs 6,1), minden körülötte zajló eseménnyel együtt, majd ezt követően hallja (שָׁמַע) is az ő hangját, sőt párbeszédbe elegyedik vele (Ézs 6,8). A vizuális és auditív egységek jól érzékelhető struktúrát alkotnak az elhívástörténetben. Ézs 6,9–10 a percepcióra összpontosító „hallani” és „látni” igéivel szorosan illeszkedik ebbe a tágabb kontextusba. Tágabb összefüggésben a hallás és látás az isteni kinyilatkoztatás kettős jellegére, az Ézsaiás által is használt próféta tanításra (תּוֹרָה) és jelre (אוֹרָה) mint isteni üzenetközvetítő médiumokra történik utalás (vö. Ézs 8,16.18; lásd 5Móz 13,2–3).

A שָׁמַע שָׁמַע „hallván halljatok” amolyan retorikai kezdőformula, amely általában egy hallgatóság előtt elhangzó beszédet szokott felvezetni, amellyel a kapcsolódó üzenetet vezetik be, lásd Ézs 55,2: שָׁמַע שָׁמַע „Hallván hallgassatok rám...”; Jób 13,17;

jó illusztrációja lehet a szintén szarkasztikus Ézs 30,10: „Azt mondják a látóknak: Ne lássatok! – a látóknak pedig: Ne a valóságot lássátok! Mondjatok inkább hízelgő dolgokat, lássatok kedvünkre valókat!” Hasonlóképpen jár el Míkájéhu is az 1Kir 22,16-ban.

⁴⁹ A שָׁמַע ige lehet a שָׁמַע egy variánsa, amely egy שָׁמַע gyökre vezethető vissza (az לִ"ה és ע"ע igék lehetséges kapcsolatáról lásd JOÜON–MURAOKA: Grammar [1993], 235). Vö. pl. az alábbi konstrukciókat: הָשַׁע מִמֶּנִּי „tekints el rólam” (שָׁמַע – Zsolt 39,14); שָׁמַע מִנִּי „tekintsetek el rólam” (שָׁמַע – Ézs 22,4); כִּמָּה לֹא־תִשָּׁעָה מִמֶּנִּי „miért nem fordítod el figyelmed rólam” (שָׁמַע – Jób 7,19). A két kifejezést feltehetően már Ézs 32,3 szerzője is szinonimáknak tekintette. Ugyanakkor a שָׁמַע ige egy másik jelentéstartalommal is ismert (általában palp., illetve hitpalp. formában): ’gyönyörködtetni’ (Zsolt 94,19; 119,16.47.70; Ézs 11,8; 66,12). Ezt az igét találjuk az Ézs 6,9–10 versekkel közeli kapcsolatban álló Ézs 29,9-ben is. A fentiek értelmében Ézs 6,10c két irányban értelmezhető: a szemet „bámészkodóvá, merengővé tenni” vagy „elkápráztatni”.

⁵⁰ A שָׁמַע egy másik igével összekapcsolva a cselekvés ismétlését is kifejezheti, vagyis ez a fordítás is elképzelhető: „és ismét gyógyulása legyen”. A kérdés részletes feldolgozásához lásd KUSTAR: Wunden (2002), 60–62, ahol a szerző az Ézs 6,10g sorának későbbi betoldása mellett érvel, hasonlóképpen WILLIAMSON: Isaiah (2006), 79. De a שָׁמַע ige a helyreállítás (visszaállítás) egyik ismert terminusa is (vö. Ézs 29,17), azaz a gyógyulás az adott feladatot ellátni képtelen, funkcionálisában sérült testrészek helyreállításával (normális működésével) összefüggésben, azaz a jelenlegi kontextuson belül jól értelmezhető. Nem kizárt, hogy a שָׁמַע ugyanazt az állapotváltozást feltételezi, amelyet az Ézs 6,7-ben a próféta ajkainak „helyreállítása” (lásd az állapotváltást kifejező סִר וְכַפֶּר igéket).

21,2: שְׁמָעוּ מִלְּתִי „Hallván halljátok szavaim...”⁵¹ Ennek értelmében azt mondhatjuk, hogy az Ézs 6,9-ben megjelenő שְׁמָעוּ „hallván halljátok” és רָאוּ „látván lássatok” egy klasszikus prófétai beszéd, illetve ehhez kapcsolódó prófétai jel (vagy jelképes cselekedetet) bevezető formulájának tekinthető. Azaz Ézs 6,9 a próféta (Isten) és a hallgatósága közötti kommunikációt helyezi középpontba.

Ami retorikai értelemben újdonság, ugyanakkor váratlan elem, az az, hogy ezt a figyelemre való felhívást rögtön semlegesíti is a frázis, hogy „de ne értsetek”, illetve „de ne ismerjetelek fel”. A figyelemre való felhívás retorikai szerepe éppen az lenne, hogy a címzett eljusson a felismerés, megértés (יָדַע/בִּין) mozzanataig. Vagyis ami Ézsaiás felépítési módját speciálissá teszi, az az, hogy szolgálata révén megszakítja ezt a kommunikációs folyamatot, mielőtt az elérné a célját. Másként fogalmazva: kommunikáció van, de megértés nincs. Azaz a próféta mondja az üzenetet, de ez az üzenet nem érthető.

Véleményem szerint az Ézs 6,9-ben a „de ne értsetek”, illetve „de ne ismerjetelek fel” frázisok nem valódi prófétai üzenetek. Ézsaiás üzenete nem az volt, hogy: „ne értsetek, ne ismerjetelek fel”. Ez a két frázis inkább egy tetszőleges prófétai beszéd bevezető formulájának része, amely után következne a tulajdonképpeni, konkrét prófétai üzenet. Ez a konkrét tartalom – tudniillik hogy mit kell mondania a prófétának – itt nem hangzik el. Mivel a prófétai üzenet tulajdonképpeni tartalma hiányzik, ezért arra következtethetünk, hogy az Ézs 6,9–10 célja nem az volt, hogy az ézsaiási beszédek tartalmát rögzítse (*miről* kell a prófétának majd beszélnie), hanem az üzenetközvetítés mikéntjét körvonalazza (*hogyan* fog a próféta beszélni). Az Ézs 6,9 tehát a prófétai szolgálatra nézve egy lényegi, de *formai* és nem tartalmi kritériumot körvonalaz. Ez egy kulcsfontosságú szempont, amely Ézsaiás további prófétai tevékenységének az értelmezésére is hatással van.

Ebben a kommunikációs struktúrában az előbb említett látás (רָאוּ) és hallás (שְׁמָעוּ) mellett ott van a szólás (אָמַר), a beszéd is. A látás és hallás a kommunikációs csatorna egyik végét (a próféta hallgatóságát), a szólás és beszéd pedig a másik végét (a prófétát) jelöli. Igen valószínű az, hogy Ézs 6,9–10 szoros összefüggésben áll az 5. verssel: „Jaj nekem, elvesztem, mert tisztátalan ajkú személy vagyok (אִישׁ טָמֵא־שִׁפְתִּים אָנֹכִי) és tisztátalan ajkú nép (עַם־טָמֵא שִׁפְתִּים) között lakom.” Egy másik tanulmányban részletesen foglalkozom az Ézs 6,5 tisztátalan ajkú próféta és nép motívumával, s arra következtetek, hogy a tisztátalan ajkú nép *általában* Ézsaiás hallgatóságának verbális megnyilvánulásait, próféta- és istenellenes beszédmódját helyezi reflexiója középpontjába. Izrael és Júda JHVH-hoz való verbális viszonyulása a Kr. e. 8. századi Ézsaiás próféciáinak egyik alaptémája, amely a könyvben lépten-nyomon tetten érhető. A „tisztátalan ajkú nép” tehát hasonlóképpen *nem* egy konkrét tartalomra utal (azaz mintha Izrael vagy Júda tisztátalan ajka egy egyszeri prófétai beszéd konkrét témája lett volna), hanem egy külső formára, amely a tartalmi elemek konkretizálása nélkül is (ti. hogy mi is volt ezeknek a tisztátalan

⁵¹ Lásd még Jób 37,2; Jer 22,10.

beszédeknek a tulajdonképpeni tartalma) jól felismerhető a nép prófétához és JHVH-hoz való viszonyulásában.⁵²

Ha a „hallani, de nem érteni” és „látni, de fel nem ismerni” frázisokat ebben az összefüggésben olvassuk, akkor az Ézs 6,9 nagy valószínűség szerint úgy értelmezendő, mint erre a 6,5-ben megjelenő „tisztátalan ajkú nép” állapotra adott isteni válasz. Ez egyrészt azt jelenti, hogy az Ézs 6,9–10 nem egy előzmények nélküli, önkényes, steril isteni megnyilvánulás, hanem egy válaszreakció, egy olyan cselekmény, amelyben Isten egy korábbi viszonyulásmódra reagál. Az Ézs 6,5 és 9 összekapcsolása azt jelenti, hogy az ismert *ius talionis* (analogikus megfizetést) értelmében a tisztátalan ajkú nép beszédmódjára Isten „tisztátalan beszéd” formájában válaszol. Az említett tanulmányban részletesen kifejttem azt a gondolatot, hogy a „tisztátalan ajak” Ézs 6,5-ben (akárcsak a Mózes „körülmetéletlen ajka” a fáraóval való kommunikációban, lásd 2Móz 6,12.30) nem annyira valamiféle kultikus-rituális státust jelöl, mintsem inkább a két fél közötti inkompatibilitást, idegenséget, a kommunikációs képtelenséget, összeférhetetlenséget és meg nem értést.⁵³ Amikor tehát Ézs 6,9 szerint a próféta úgy beszél, hogy nem értik, tulajdonképpen ennek a tisztátalan ajaknak a tükörképét hozza. Tehát Ézs 6,9 nem egy független, előzmény nélküli isteni döntés, hanem formailag nem más, mint a megfizetést egy kevésbé szokványos megnyilvánulása: az összeférhetetlen beszédre adott összeférhetetlen reakció.

Ahogy fentebb szó volt róla, a 9. verset úgy értelmezem, hogy az az üzenetközvetítés mikéntjére, módjára, nem pedig annak tartalmára vonatkozik. A 10. vers, amely retorikai értelemben egy, a 9. vershez kapcsolt részletező magyarázat,⁵⁴ ezt a gondolatot erősíti fel. Eszerint Ézsaiás a beszédmódjával éri majd el azt a célt, hogy a nép szívét kövérré teszi, fülét nehezé, szemét révedezővé. A „lássatok, de ne ismerjete fel”, vagy „hallgassatok, de ne értsetek” olyan retorikai fogást elővételez, amely a hallgatóságban meghökkenést, megrökönyödést, és nem utolsó sorban zavart kelt.

Ez a zavarba ejtő beszédmód jellegzetesen ézsaiási. Ézsaiás könyve egyik explicit formában is megfogalmazott gondolata az, hogy Isten cselekvési módja (amelyről a próféciában beszél) hallatlan, szokatlan, idegen lesz, nem úgy fog viszonyulni népéhez, ahogy várnák:

⁵² Vö. BALOGH: „Tisztátalan ajkú nép között lakom” (2022), 61–74.

⁵³ BALOGH: „Tisztátalan ajkú nép között lakom” (2022), 66–70. A 8. századi Ézsaiás próféciáiban feltűnően sok a hallgatóságot idéző reflexió, amely úgy tűnik, hogy éppen ennek a „tisztátalan ajak” gondolatnak az illusztrálására szolgál. Továbbá sok az olyan prófécia is, amelyben Ézsaiás JHVH és hallgatósága beszédmódját szembesíti egymással, lásd pl. Ézs 28,15: „Mivelhogy ti ezt mondtátok: »Szövetséget kötöttünk a halállal (...), ezért így szól az én Uram, JHVH: »Íme Sionra egy követ teszek le ...«” További részletekhez lásd a fentebb említett tanulmányt.

⁵⁴ A 10a–c verssorok a 9b-hez hasonló retorikai szinten jelennek meg, a prófétának szóló parancssort összesítik.

- Ézs 28,21 *Mert JHVH felkel, miként a Peracím hegyén, felindul, miként a Gibeón völgyében, hogy tegye az ő dolgát – szokatlan (רָ) lesz az ő dolga –, s hogy elvégezze az ő munkáját – idegen (נָכְרִי) lesz az ő munkája.*
- Ézs 29,9.11 *Álmélkodjatok (מָהָה hitp.) és ámuljatok (מָהָה qal),⁵⁵ báméskodjatok (שָׁעַ hitp.) és bámuljatok (שָׁעַ qal)! Részegedjete meg, de nem bortól, düllöngéljete de ne italtól! [...] Olyan lett számotokra mindez a látomás, mint egy lepecsételt könyvtekercs [...]*
- Ézs 29,14 *Azért én továbbra is ámulatba ejtem (פָּלַא hif.) e népet, ámuldozni és csodálkozni fog. És vége lesz a bölcsei bölcsességének, az értelmeseinek értelme elvész.*

A fenti szövegrészek mellett, amelyek explicite is jelzik JHVH cselekvésének, illetve e cselekvés közvetítési formájának döbbenetes, érthetetlen, idegen jellegét, megfigyelhető az is, hogy a Kr. e. 8. századi próféta szövegei implicit módon, formailag is gyakran rendkívül rejtelmes nyelvezetet használnak. Az Isten cselekvési módját kinyilatkoztató szövegek sejtetik az üzenetet, de nem közvetítenek egyértelmű információkat. Ézsaiás nyelve erősen metaforikus, ambivalens üzenetekkel és olyan frázisokkal tűzdelt, amelyek bőségesen kimerítik az ezoterikus nyelvezet eszköztárát. Ezeket eleve úgy tervezték, hogy nehezen hozzáférhető szövegek legyenek, amelyeket hallani ugyan lehet, de érteni nem, ahogy azt az alábbi két példa is jól illusztrálja:

- Ézs 28,1–4 *Jaj Efraim részei büszke koronájának, az ő ékessége hervadó virágdiszének, amely kövér völgyek/bortól leverték fején van!*
Íme, az Úr legerősebbje és legszilárdabbja mint jégeső zúdulása, pusztító szélvész, mint hatalmas, áradó vizek zúdulása, kézzel a földre teríti. Lábak tapossák el Efraim részei büszke koronáját.
És olyan lesz az ő ékessége, hervadó virágdisze, amely kövér völgyek fején van, mint korai gyümölcs érés előtt: amint észreveszi azt valaki, mire a kezébe veszi, már le is nyelte.
- Ézs 28,23–28 *Figyeljete, halljátok meg szavamat, ügyeljete, halljátok meg beszédemet! Hát örökké csak szánt a szántóvető, ha vetni akar? Csak barázdálja és boronálja földjét? Nem úgy van-e, hogy ha elegyengette felszínét, kaprot hint vagy köményt szór, vagy vet sorban búzát vagy árpát a kijelölt földbe és tönkölyt a szélére? Így szoktatta őt rendre, erre tanította Istene. Mert nem cséplőszánnal csépelik a kaprot, és nem cséplőhengerrel nyomtatják a köményt, hanem pálcával verik ki a kaprot, és a köményt kenyér botjával csépelik ki.⁵⁶ [...]*

⁵⁵ A וְהִתְמַהְמָה וְהִתְמַהְמָה kifejezéshez lásd a Hab 1,5-ben található hasonló וְהִתְמַהְמָה וְהִתְמַהְמָה konstrukciót, amely az Ézs 29,9-hez hasonlóan a teljes tanácstalanságot, hitetlenkedést, megrökönyödést és döbbenetet fejezi ki.

⁵⁶ Egy hibás szöveggyűjtés miatt az Ézs 28,27 és 28. versei közötti átmenet sérült. A mondat így rekonstruálendő: וְכִמְוִן בְּשֹׁבֵט לֶחֶם יִדָּק „s a köményt a kenyér botjával csépelik ki”.

5. Ki volt Ézsaiás 6 elhívástörténetének hallgatósága?

Ki tudott erről a háttérinformációról? Volt-e ennek nagyobb nyilvánossága? Tudott-e „ez a nép” arról, ami a háttérben zajlik? A. Schenker ebből a szempontból hasznos párhuzamnak tartja a korábban már említett 1Kir 22-t. Mikájéhú leleplezi, hogy az Áháb király prófétáiban megszólaló lélek szava a hadjárat sikeres kimeneteléről egy JHVH által küldött megtevesztő üzenet, amelyet Mikájéhú a mennyei trónterem bennfenteseként jól ismer. A megtevesztés leleplezése által a próféta rávilágít a valós helyzetre.⁵⁷ De a trónviziótól eltekintve az 1Kir 22 és Ézs 6 közötti eltérések jelentősek. Az 1Kir 22-ben a valós helyzet leleplezésével Mikájéhú felfedi Isten szándékát, leleplezi Áháb király prófétáinak valódi arcát.⁵⁸ Ézs 6-ban viszont hiányzik a felfedés szándéka.⁵⁹

Marad tehát a kérdés, hogy vajon tudott-e valaki erről az intim jelenetről a prófétán kívül? A próféta további tevékenysége összefüggésében meglehetősen valószínűtlennek tűnik, hogy ez a látomásélmény mindenki számára nyilvános lett volna. De helytelen lenne a kommunikációs kört a JHVH, Ézsaiás és a nép (Izrael/Júda) hármasára egyszerűsíteni. Az Ézs 8,11–19 ugyanis azt sugallja, hogy Ézsaiás és a gyakran hivatkozott „ez a nép” mellett még van legalább egy csoport, amelyről az Ézs 8,12–14.19 többes számban beszél, s amelyet a 8,16 JHVH „tanítványainak” (תַּלְמִידֵי) nevez.⁶⁰ Az Ézsaiás próféta szövegei iránt érdekelt felek tekintetében tehát a könyv kiemelt figyelemmel kezel „ez a nép” mellett egy „(JHVH) tanítványai”-ként azonosított csoportot.⁶¹ Ez a szűkebb csoport egyértelműen elhatárolható a Jákób házaként, illetve Júda és Jeruzsálem néven azonosított hallgatóságtól:

Ézs 8,11–14 *Így szólt hozzám JHVH, mintegy kézen fogva, és irányítva engem, hogy ne járjak ennek a népnek az útján: Ti ne mondjátok: „Összeesküvés!”, amire ez a nép azt mondja: „Összeesküvés!”, s amitől fél, attól ti ne féljétek és ne rettegjétek. A Seregek JHVH-ját, ti őt tartsátok szentnek, őt féljétek, tőle rettegjétek. Akkor ő olyan lesz nektek, mint egy szenthely. De Izrael két háza számára kő lesz, amelybe beleütköznek, szikla, amelybe belebotlanak, Jeruzsálem lakóinak pedig kelepce és csapda.*

⁵⁷ Vö. SCHENKER: Verblendung (1991), 222–231.

⁵⁸ Azaz az 1Kir 22 valójában egy tekintélyharcként is értelmezhető, amelyben annak kell kiderünie (ahogy a folytatásban majd be is következik), hogy ki az igaz, megbízható próféta (1Kir 22,28).

⁵⁹ Továbbá, az 1Kir 22-ben a hamis próféták által megszólaló megtevesztő lélek és az igazmondó próféta két különböző személy, míg az Ézs 6 esetében egyetlen szereplővel találkozunk. Vagyis az 1Kir 22-ben az igaz próféta célja a leleplezés, az Ézs 6-ban az igaz próféta célja az elrejtés. Végül az 1Kir 22 esetében valóban dezinformációról van szó (félrevezető üzenet közvetítéséről), míg az Ézs 6 esetében – Schenker véleményével szemben – erről nem beszélhetünk.

⁶⁰ Az Ézs 8,16 tanítványai kérdéskörhöz lásd BALOGH: Tanítványság (2011), 11–36.

⁶¹ Tehát a 8. századi ézsaiási próféciák esetében valójában három érdekcsoportról beszélhetünk: Izrael, Júda és a „tanítványok”. Érdekes, hogy ez a gondolat Jézus és tanítványai mint egy bennfentes kör formájában Márk evangéliumában is megjelenik.

Bár erős fogódzóink nincsenek, az Ézsaiához kapcsolódó, másoktól megkülönböztetett szűkebb kör jelenléte azt sugallja, hogy a próféta másképpen kommunikált a különböző érdekcsoportokkal. Egy ilyen belső körnek, akik a próféta üzeneteihez másként viszonyultak, lehetett hozzáférése ahhoz a háttérinformációhoz is, amelyhez másoknak nem, így egybeként az Ézs 6,9–10-ben található hermeneutikai kulcshoz is.

6. Következtetés

A predestináció teológiai kérdéskörének összefüggésben, amelyre nézve ez a tanulmány készült, azt mondhatjuk, hogy Ézs 6,9–10 *nem egy általános teológiai tételt* örökített meg Isten cselekvési módjáról, hanem egy sajátosan Ézsaiás korához kapcsolódó válasz, amely tekintettel van a próféta hallgatóságának magatartására. A prófétának az a feladata, hogy úgy beszéljen, hogy hallják, de ne értsék. Ez a zavarónak tűnő küldetés egy analogikus válasz annak az Istennel kommunikációs inkompatibilitásban álló „tisztátalan ajkú népnek”, amely ezt mondja a látóknak és látnokoknak „*Ne a valóságot lássátok! Mondjatok inkább hízelgő dolgokat, lássatok kedvünkre valókat!*” (Ézs 30,10). A tisztátalan ajkakat illetően Ézsaiás próféta esetében megtörténik a „gyógyulás”, a helyreállítás, a nép esetében viszont nem.

Ézs 6,9–10 *nem* a későbbi prófétai üzenet tartalmát körvonalazza, tudniillik hogy *miről* fog szólni majd Ézsaiás próféciája, hogy üzenete pozitív vagy negatív tartalmú lesz-e, hanem az üzenet közvetítésének a *módját* vázolja fel. Így az Ézs 6,9–10 alapján Ézsaiás üzenete *nem* kategorizálható az ítélet vagy kegyelem klasszikus felosztása mentén. A szöveg mindössze annyit jelez előre, hogy a próféta beszédmódja erősen ambivalens, érthetetlen formát ölt majd (amelyet nem lenne szabad egy bibliafordításban sem érthetővé tenni, mert ezzel éppen a lényegét vesszük el). Ez az érthetetlen forma azon „tanítványok” számára válik csupán hozzáférhetővé, akik ismerik a hermeneutikai kulcsot, azaz a rejtélyes üzenet jellegét és megfejtésének titkát.

A folytatásból, az Ézs 6,11–13 versekből egyértelmű, hogy e beszédmód végső soron az ország elpusztítására néz. Isten az ország teljes megszűnését helyezi kilátásba. Exegetikai szempontból viszont egyáltalán nem magától értetődő, hogy ennek az elpusztításnak a megjövedölését a későbbi történelmi eseményekkel összefüggésben *kell* értelmeznünk (mint retrospektív leírás). Azaz, sok más próféciához hasonlóan a prófécia lehetett szigorú *fenyegetés* is, aminek nem kellett volna feltétlenül bekövetkeznie. Az, hogy ez a pusztulás megtörtént (azóta többször is), azaz hogy Ézsaiás jövedölése egy adott ponton egybeesett a történelmi valósággal, nem lehet az eredeti (esemény előtti) prófétai küldetés értelmezésének a kontextusa. Hogy ezt a kettőt (a jövedölést és a beteljesedést) egy adott ponton összekapcsolták és egymás összefüggésében értelmezték (prófécia és beteljesedés), már az ószövetségi prófétaképnek egy olyan későbbi fejleménye, amelynek további részletezése meghaladja a jelenlegi tanulmány kereteit.

Irodalom:

- ALLISON JR., D. C.: Isaiah, John the Baptizer, and Jesus, in: Charlesworth, J. H. (szerk.): *The Unperceived Continuity of Isaiah* (Jewish and Christian Texts in Contexts and Related Studies 28), T&T Clark, London, 2019, 128–150.
- BALOGH CS.: Blind People, Blind God: The Composition of Isaiah 29,15–24, in: *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 121 (2009), 48–69.
- BALOGH CS.: Tanítványság az Ószövetségben, különös tekintettel Ézsaiás 8,16-ra, in: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 2 (2011), 11–36.
- BALOGH CS.: „Tisztátalan ajkú nép között lakom” (Ézs 6,5). Ézsaiás teológiájának kevésbé ismert vonatkozásai, in: Kolumbán V. J. (szerk.): *Praeceptor historiae ecclesiasticae. Tanulmányok Buzogány Dezső 65. születésnapjára* (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 30), Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2022, 50–76.
- BARTHEL, J.: *Prophetenwort und Geschichte. Die Jesaja-überlieferung in Jes 6–8 und 28–31* (Forschungen zum Alten Testament 19), Mohr Siebeck, Tübingen, 1997.
- BEALE, G. K.: Isaiah VI 9-13: A Retributive Taunt against Idolatry, in: *Vetus Testamentum* 41 (1991), 257–278.
- BECKER, U.: *Jesaja – von der Botschaft zum Buch* (Forschungen zur Literatur des Alten und Neuen Testaments 178), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1997.
- BERGES, U.: *Das Buch Jesaja. Komposition und Endgestalt* (Herders Biblische Studien 16), Herder, Freiburg, 1998.
- BEUKEN, W. A. M.: Isa 29,15–24: Perversion Reverted, in: Martínez, F. G. et al. (szerk.): *The Scriptures and the Scrolls. Studies in Honour of A. S. van Der Woude on the Occasion of His 65th Birthday* (Vetus Testamentum Supplements 49), 1992, 43–64.
- BEUKEN, W. A. M.: *Jesaja 1–12* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament), Herder, Freiburg, 2011.
- BROWNLEE, W. H.: *The Meaning of the Qumrân Scrolls for the Bible: With Special Attention to the Book of Isaiah*, Oxford University Press, Oxford, 1964.
- BUDDE, K.: *Jesajas Erleben. Eine gemeinverständliche Auslegung der Denkschrift des Propheten* (Kap. 6,1–9,6), L. Klotz, Gotha, 1928.
- CARROLL, R.: Blindness and the Vision Thing: Blindness and Insight in the Book of Isaiah, in: Broyles, C. C. – Evans, C. A. (szerk.): *Writing and Reading the Scroll of Isaiah. Studies of an Interpretive Tradition* (Supplements to Vetus Testamentum 70), Brill, Leiden, 1997, 79–93.
- CHILTON, B. D.: *The Isaiah Targum: Introduction, Translation, Apparatus and Notes* (The Aramaic Bible), Michael Glazier, Wilmington, 1987.
- DIETRICH, W.: *Jesaja und die Politik* (Beiträge zur Evangelischen Theologie 74), Kaiser Verlag, München, 1976.
- EVANS, C. A.: *To See and Not Perceive. Isaiah 6.9–10 in Early Jewish and Christian Interpretation* (Journal for the Study of the Old Testament Supplements 64), Sheffield Academic Press, Sheffield, 1989.
- GLAZOV, G. Y.: *The Bridling of the Tongue and the Opening of the Mouth in Biblical Prophecy* (Journal for the Study of the Old Testament – Supplement Series 311), Sheffield Academic Press, Sheffield, 2001.
- GNILKA, J.: *Die Verstockung Israels. Isaías 6, 9–10 in der Theologie der Synoptiker*, Kösel, München, 1961.
- HESSE, F.: *Das Verstockungsproblem im Alten Testament. Eine frömmigkeitsgeschichtliche Untersuchung* (Beihäfte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 74), De Gruyter, Berlin, 1955.
- HODOSSY-TAKÁCS E.: Mikájehú, Jímlá fia esete Izráel királyával (1Kir 22,1–28), in: *Studia Biblica Athanasiana* 8 (2005), 3–12.

- HÖFFKEN, P.: *Jesaja. Der Stand der theologischen Diskussion*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2004.
- JONG, M. DE: *Isaiah among the Ancient Near Eastern Prophets: A Comparative Study of the Earliest Stages of the Isaiah Tradition and the Neo-Assyrian Tradition* (Vetus Testamentum Supplements 117), Brill, Leiden, 2007.
- JOÜON, P. – MURAOKA, T.: *A grammar of Biblical Hebrew* (Subsidia Biblica 14), Editrice Pontificio Instituto Biblico, Roma, 1993.
- KAISER, O.: *Der Prophet Jesaja. Kapitel 1–12* (Altes Testament Deutsch 17), Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, 1981.
- KAPLAN, M. M.: Isaiah 6:1–11, in: *Journal of Biblical Literature* 45 (1926), 251–259.
- KISS J.: A megkeményítés – Ézsaiás egész szolgálatának célja?, in: *Az Út* 28 (2002), 5–10.
- KUSTÁR Z.: *Durch seine Wunden sind wir geheilt. Eine Untersuchung zur Metaphorik von Israels Krankheit und Heilung im Jesajabuch* (Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament 154), Kohlhammer, Stuttgart, 2002.
- LANDY, F.: Prophecy as trap. Isaiah 6 and its Permutations, in: *Studia Theologica – Nordic Journal of Theology* 69 (2015), 71–91.
- LO, J.: The Appropriation of Isa 6:9–10 to the Parables of Jesus: Implications for the Synoptic Problem, in: Loader, W. et al. (szerk.): *Matthew, Paul, and Others: Asian Perspectives on New Testament Themes*, Innsbruck University Press, Innsbruck, 2019, 43–74.
- MILGROM, J.: Did Isaiah Prophesy During the Reign of Uzziah? in: *Vetus Testamentum* 14 (1964), 164–182.
- PROKHOROV, A. V.: *The Isaianic Denkschrift and a Socio-Cultural Crisis in Yehud. A Rereading of Isaiah 6:1–9:6[7]* (Forschungen zur Literatur des Alten und Neuen Testaments 261), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2015.
- SCHENKER, A.: Gerichtsverkündung und Verblendung bei den vorexilischen Propheten, in: Uő (szerk.): *Text und Sinn im Alten Testament: Textgeschichtliche bibeltheologische Studien* (Orbis Biblicus et Orientalis 103), Vandenhoeck & Ruprecht – Universitätsverlag, Freiburg – Göttingen, 217–234 (= in: *Revue Biblique* 93–94 [1988], 563–580).
- SCHMIDT, K. L.: Die Verstockung des Menschen durch Gott, in: *Theologische Zeitschrift* 1 (1946), 1–17.
- SILVA, M.: Esaias, in: Pietersma, A. (szerk.): *A New English Translation of the Septuagint*, Oxford University Press, Oxford, 2009, 823–875.
- STECK, O.-H.: Bemerkungen zu Jesaja 6, in: Uő (szerk.): *Wahrnehmungen Gottes im Alten Testament* (Gesammelte Studien. Theologische Bücherei 70), Kaiser Verlag, München, 1982, 149–170.
- UHLIG, T.: *The Theme of Hardening in the Book of Isaiah. An Analysis of Communicative Action* (Forschungen zum Alten Testament II 39), Mohr Siebeck, Tübingen, 2009.
- WILDBERGER, H.: *Jesaja. Kapitel 1–12* (Biblicher Kommentar Altes Testament 10/1), Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1972.
- WILLIAMSON, H. G. M.: *Isaiah 1–5* (The International Critical Commentary), T & T Clark, London, 2006.
- WONG, G. C. I.: Make Their Ears Dull: Irony in Isaiah 6:9–10, in: *Trinity Theological Journal* 16 (2008), 24–34.